

نگرشی تحلیلی بر تأثیرپذیری عراق از هنرهای اسلامی- ایرانی (موردپژوهی عصر عباسی)

چکیده

حکومت عباسیان از سال ۱۳۲ ه.ق تا ۶۵۶ ه.ق بر جهان اسلام سیطره داشتند. شهر بغداد مرکز خلافت عباسیان در در این دوره، به یکی از مشهورترین شهرهای جهان اسلام گردید. یکی از وجوه بارز این شهر، معماری متمایز آن بود. با توجه به مجاورت این منطقه با ایران و روابط گسترده میان این دو، مسئله تأثیرپذیری هنرهای موجود در این سرزمین از ایران، قابل تأمل و تحقیق است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که هنر خاص به کار رفته در سفالگری، بلورسازی، منسوجات، آلات موسیقی، فلزکاری، از جمله هنرهای تزئینی در بسیاری از موارد تحت تأثیر و با الهام از هنرهای تزئینی ایرانی قرار داشته است. مهم‌ترین دلیل رشد و ترقی هنر و معماری در دوره عباسیان در دوره عباسی وجود ایرانیان در دربار عباسی بوده است. طرح اغلب مساجد، خانه‌ها، کاخ‌ها و غیره توسط طراحان و معماران ایرانیان کشیده می‌شد. در این دوره از عناصر معماری ایران عصر اشکانی و ساسانی چون سنت طاق‌زنی، گنبدسازی، شیشه‌کاری و مناره‌ها استفاده می‌شد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی هنرهای معماری و تزئینی در عصر عباسی و میزان تأثیر هنر ایرانی - اسلامی بر آن.
۲. بررسی مؤلفه‌های هنر ایرانی - اسلامی در هنر دوره عباسی.

سؤالات پژوهش:

۱. چه عواملی بر تأثیرگذاری هنر ایرانی - اسلامی بر هنر دوره عباسیان نقش داشت؟
 ۲. چه مؤلفه‌هایی از هنر ایرانی در هنر دوره عباسیان وجود دارد؟
- کلیدواژه‌ها:** عصر عباسی، معماری، هنرهای اسلامی - ایرانی، عراق.

مقدمه

عراق از همان آغازین روزهای فتوحات مورد توجه مسلمانان واقع شد و نخستین شهرهای اسلامی چون کوفه و بصره در آن بنا شده است. وجود دو پایتخت اسلامی، یکی کوفه (در عصر علی بن ابیطالب (ع)) و دیگری بغداد (در عصر عباسیان) در این بخش از سرزمین‌های اسلامی زمینه رونق فرهنگی این سرزمین را فراهم آورد. خلفای اموی از تمام ولایات مفتوحه مصالح و استادانی را جذب می‌کردند و در بنای شهرها و قصرها و مساجد جدید از دانش آنها بهره می‌بردند. معرق‌کاران بیزانسی و سوری‌ای برای تزیینات مساجد دمشق استخدام می‌شدند و تحت ریاست یک استاد ایرانی به کار می‌پرداختند. برای ابنیه در مکه صنعتگرانی از مصر و قدس و دمشق آورده شدند و این استفاده از مصالح و عمله تا عصر عباسیان ادامه یافت. گرچه در گذشته هم بعضی محققین به تأثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی پی برده بودند، ولی اهمیت این مطلب بیشتر اخیراً در سایه کاوش‌های باستان‌شناسی اخیر در تیسفون در نزدیکی بغداد، کیش در بین‌النهرین، و دامغان در ایران آشکار شده است. مطالعات تاریخی در هر صورت می‌تواند ضمن گشودن مرزهای دانش تاریخ بر نظام معرفتی بشر بیفزاید. این مسئله امری بدیهی است که اقوام مختلف در تماس با یکدیگر بر روند هنری و فرهنگی یکدیگر تأثیر بگذارند. درخصوص تعاملات و تأثیر و تأثرات فرهنگی سایر ملل بر ایران همیشه از تأثیر تمدن ایرانی به خصوص هنر آن بر فرهنگ و هنر عربی صحبت می‌شود اما با مطالعه دقیق‌تر منابع می‌توان گفت که ایران نیز به نوبه خود در طی روابطی که با عرب‌ها بویژه در عصر عباسی داشته تأثیرات بسیاری بر هنر و حتی مذهب چین و شرق دور داشته است.

درباره هنر معماری اسلامی در کشور عراق کمابیش پژوهش‌های بسیار صورت پذیرفته است که از جمله پژوهش‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: پرمردیان و کریمی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر هنر و معماری مساجد عصر امویان» به این موضوع پرداخته‌اند. نیستانی (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «سابقه ترسیم نقشه و کاربرد هندسه و حساب در معماری اسلامی (از سده‌های نخستین اسلامی تا اواسط قرن ۹ ق)» و به بررسی سیر معماری اسلامی در قرون نخستین اسلامی پرداخته است. در پژوهش‌های بالا به تأثیر هنر ایرانی- اسلامی بر هنر در عراق اشاره مستقلی نشده است. لذا در پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع پرداخته شد.

نتیجه‌گیری

عراق سرزمینی کهن است که در همان آغازین روزهای فتوحات مورد توجه مسلمانان بوده و نخستین شهرهای اسلامی چون کوفه و بصره در آنجا بنا شده است. در قرن‌های چهارم تا ششم هجری مصادف با حکومت عباسیان، عراق به ویژه بغداد، به عنوان پایتخت خلافت، از رونق بسزایی برخوردار گردید و تا چندین قرن همچنان در اوج ماند و چراغ راهنمای پاره پهن‌آوری از جهان گشت و به دلیل توجهات حکام، تحولات فرهنگی و اجتماعی گوناگونی در زمینه حیات اجتماعی مسلمانان اعم از نگرش‌ها و باورها، سبک زندگی اجتماعی، زبان، مذهب و آداب و سنن صورت

پذیرفت. به عبارتی حکومت عباسیان در این دوره، درخشان‌ترین دستاوردهای علمی و تمدنی را تقدیم بشریت کرده است. هنر ایرانی در عصر عباسی تأثیرات قابل ملاحظه‌ای بر شاخه‌های هنر اسلامی بر جای نهاد و حتی می‌توان گفت هنر ایران عهد باستان که خود وارث ملل و تمدن‌های کهن مشرق زمین بود به‌طور کامل وارد هنر خلافت عباسی شد و از همین رو این هنر ایرانی در قرون بعدی به‌عنوان سر منشأ خلق آثار مهمی در کشورهای اسلامی شد. اولین و مهمترین اثر هنری دوره عباسیان شهر بغداد است که در سال ۱۳۳ شروع به ساخت شده و در سال ۱۴۱ هجری بپایان رسیده است (حدود هشت سال). غریب به اتفاق سازندگان حتی کارگران ساده آن از ایرانیان بوده است. هنرهای معماری و تزئینی عباسیان با الهام از معماری اصیل ایرانی خود را به جهانیان شناساند، جایی که خلافت عباسی به علت نزدیکی به مرکز پایتخت حکومت ساسانیان (شهر تیسفون) بوده است تحت تأثیر معماری ایرانی قرار می‌گیرد هنرهای تزئینی مانند: شیشه‌کاری، بلورسازی، بافندگی پوشاک از جنس حریر و پشم و نمد، خوشنویسی، سفالگری، و دیگرها در هنر عراق نفوذ یافت و باعث توسعه و رشد آن شد که در بیشتر آثار برجای مانده از آن دوره نمایان شده است. مهم‌ترین ویژگی معماری عباسی عبارتند از: طراحی مناسب، تناسب دقیق، فرم درست پوشش، رعایت مسائل علمی و فنی در ساختمان، ستون‌ها و ایوان‌های بلند، تزئینات گوناگون در عین سادگی و پرهیز از بیهودگی. با شکل‌گیری خلافت عباسی با مرکزیت بغداد که به سنت‌های هنری ایرانیان بسیار نزدیک بود هنر و معماری اسلامی قوی‌ترین دوران خود را طی می‌کند. مرکز این هنر در عراق قیروان و بخارا بود. به‌طور مثال خوشنویسی را می‌توان شاخص‌ترین هنر در پهنه سرزمین‌های اسلامی دانست، و آن را به‌مثابه زبان هنری مشترک برای تمامی مسلمانان تلقی کرد. هنر خوشنویسی همواره برای مسلمانان اهمیتی خاص داشته‌است، زیرا در اصل، آن را هنر تجسم کلام وحی می‌دانسته‌اند. در سرزمین‌های اسلامی خط زیبا را نه فقط در نگارش قرآن، بلکه در اغلب هنرها به‌کار می‌بردند.

منابع

کتاب‌ها:

ابن‌صایغ، عبدالرحمن بن یوسف. (۱۹۹۷). رساله‌ی فی الخط و بری القلم، به کوشش فاروق سعد، بیروت: شرکه المطبوعات التوزیع والنشر.

ابن‌ندیم، محمد بن اسحاق. (۱۳۶۶). کتاب الفهرست، ترجمه و تحقیق محمدرضا تجدد، تهران: امیرکبیر.
اتینگهاوزن، ریچارد؛ گرابر، الگ. (۱۳۷۸). هنر و معماری اسلامی، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).

اقبال، امیر. (۱۳۸۰). تاریخچه معماری ایران و کشورهای اسلامی، تهران: پیشگامان تربیت.

بلخاری، حسن. (۱۳۸۹). سرگذشت هنر در تمدن اسلامی، تهران: پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی.

بیکر، پاتریشیا. (۱۳۹۱). منسوجات اسلامی، ترجمه مهناز شایسته فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی

رضازاده شفق، صادق. (۱۳۳۵). ایران از نظر خاورشناسان، تهران: شرکت نسبی حاج محمدحسین اقبال و شرکا.

گروبه، ارنست و [دیگران]. (۱۳۸۰). معماری جهان اسلام، ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر مولی.

کریمی، فاطمه؛ کیانی؛ محمدیوسف. (۱۳۹۲). هنر سفالگری هنر اسلامی ایران، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی

فضایلی، حبیب‌الله. (۱۳۵۰). خط، اصفهان: انجمن آثار ملی.

عکاشه، ثروت. (۱۳۸۰). نگارگری اسلامی، ترجمه سید غلامرضا تهامی، تهران: حوزه هنری.

عفیفی، فوزی سالم. (۱۴۰۰ ه.ق). نشأه و تطور الکتابه الخطیه ی العربیه و دورها الثقافی و الاجتماعی، کویت، وکاله المطبوعات.

ماری شمیل، آنه. (۱۳۶۸). خوشنویسی و فرهنگ اسلامی، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

مایل هروی، نجیب. (۱۳۷۲). کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

مکی، محمدکاظم. (۱۳۸۳). تمدن اسلامی در عصر عباسیان، ترجمه محمد سپهری، تهران: سازمان مطالعات و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه (سمت).

ویلسن آلن، جیمز. (۱۳۸۳). سفالگری اسلامی، ترجمه مهناز شایسته فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.

هیلن براند، رابرت. (۱۳۸۶). هنر و معماری اسلامی، ترجمه اردشیر اشراقی، تهران: فرهنگستان هنر

هاتشتاین، مارکوس؛ دیلیس، پیتر. (۱۳۸۹). اسلام: هنر و معماری، ترجمه نسرين طباطبایی و دیگران، تهران: نشر پیکان.

هواگ، جان؛ مارتن، هانری. (۱۳۸۲). سبک‌شناسی هنر معماری در سرزمین‌های اسلامی، ترجمه پرویز ورجاوند، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

هروی، میرعلی. (۱۳۷۲). مداد الخطوط در: نجیب مایل هروی، کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ص ۸۶-۱۰۱.

Brassiy. (۱۹۶۲). Military art and Science dictioniries, London.

Blair, Sh. (۲۰۰۶). Islamic Calligraphy , Edinburgh, Edinburgh University Press.

Gibb. (۱۹۶۲). studies on the civilization of Aslam, London.

Kuhnel.E. (۱۹۷۰). Islamic Art and Architecture, Tr by K. Watson, Germany.